

Ze zákulisí jednání o odchodu sovětského vojska z Československa

Zahraniční politika je na první pohled podivná změř cílů, akcí, jednání, protkaná pletivem nejrůznějších mezistátních i mnohostranných smluv, které zná i běžný čtenář novin. Ta denní přípravná práce, studium úmyslů a možností partnera, právních, politických či hospodářských podmínek zůstává obvykle skryta. Zahraniční politika, respektive diplomacie, vyžaduje dobrou přípravu, určitou dávku intuice a také rozhodnost. Z různých pamětí zejména amerických politiků znal Jaroslav Šedivý základní vlastnost sovětských vyjednávačů: neústupnost, trpělivost a především neskonaleou vůli udržet dialog na základě své vlastní argumentace, v rámci, který vymezují oni, a ne jejich partner. Československá delegace se při jednání o odchodu sovětského vojska z republiky pokusila zaběhlý stav otočit. Rozhovory probíhaly na základě podmínek, které československá delegace předložila a udržela na stole, což zejména v jednání velmoci a menšího státu nebývá právě zvykem. Více o tom v knize Černínský palác v roce nula, která vyšla v roce 1997 v knihovničce Literárních novin.

* * *

Když jsem přišel do OF, měl jsem v hlavě jedinou myšlenku - dostat sovětská vojska co nejrychleji z republiky. Byla to doslova posedlost, neboť jsem je tu vnímal jako jednu z možných překážek rodícího se převratu. Jedině s nimi za zády by se byli bývali naši známí nerozhodní diktátoři z KSČ odvážili nějakého zoufalého činu. Proto když jsem si v novinách 4. prosince přečetl, že Adamcova vláda prohlásila vstup vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 za porušení platných norem ve vztazích mezi státy z hlediska mezinárodního práva a že navrhuje zahájit jednání o „mezistátní dohodě týkající se dočasného rozmístění sovětských jednotek na území ČSSR“ a že jejich stažení „musí být řešeno v souladu s pokrokem celoevropského odzbrojovacího procesu“, zneklidněl jsem. Takle formulace byla jakou vystřižená ze starého slovníku, nebylo tak těžké dešifrovat, co v sobě skrývala. Bylo to jasné, pražská vláda nabízí Moskvě pomocnou ruku, kdopak jí to asi poradil?

Premiér Adamec zároveň s prohlášením o vstupu vojsk vyzval vlády pěti zemí, které se zúčastnily okupace, tj. Bulharska, Maďarska, NDR, Polska a SSSR, aby spolu s vládou ČSSR přijaly prohlášení o nezákonnosti invaze a o jejich morální, politické i právní odpovědnosti za tento akt.

Spolu se svým ministrem zahraničí Johaneselem odletěl 4. prosince do Moskvy, kde se sešel s Gorbačevem. Následujícího dne se v Moskvě objevili vedoucí představitelé pěti okupačních zemí a vyhlásili, co Adamec chtěl, aby bylo vyhlášeno. Také to byla hezká

formulace: vstup byl vměšováním do vnitřních záležitostí (nikoliv tedy přepadení, invaze, okupace), a k tomu poznání dospěli „vzhledem k faktům, které se mezitím staly známými”.

Obvyklá hra se slovy, ale mě vyburcovala jiná věta, uveřejněná v Rudém právu, která byla citována ze společného prohlášení ministrů zahraniční Ševarnadzeho a Johanese o rozhodnutí zahájit rozhovory o sovětských jednotkách v ČSSR. Zněla: „...tuto otázku je třeba řešit v souladu s celosvětovým odzbrojovacím procesem.” Perspektiva na léta!

Jel jsem do Prognostického ústavu, byl jsem tam teď každý den. Hned pro příchodu jsem napsal návrh stanoviska OF k této vládní spanilé jízdě do Moskvy. Odpoledne toho dne před Mikulášem jsem zašel do Laterny magiky, v místnosti, kde byl počítač a rozmnožovaly se materiály, jsem to nadiktoval ochotnému dobrovolnému písaři a rozmnožili jsme to asi třicetkrát. Poslal jsem text Václavu Havlovi a dalším z programové komise.

V textu odmítám závěry z jednání v Moskvě jako v podstatě implicitní uznání moskevského protokolu z 26. 8. 1968 a Smlouvy o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR z 18. 10. 1968. A píšu tam dále: „Jestliže byl vstup vojsk Varšavské smlouvy porušením norem mezinárodního práva, jsou i výše zmíněné dokumenty neplatné, protože byly podepsány pod nátlakem. Sovětská vojska, umístěná na našem území, nemohou být považována za kontingent určený k obraně socialistického společenství. Tato vojska jsou proto vojsky okupačními.”

A z toho, samozřejmě, jediný závěr, že nápravou těchto skutečností může být pouze jejich okamžité stažení. Celá tato problematika musí být posuzována mimo celoevropská odzbrojovací jednání, mimo multilaterální základnu Varšavské smlouvy, a pouze jako bilaterální záležitost mezi ČSSR a SSSR. Jakékoliv podmiňování odchodu vojsk celoevropským, nebo dokonce celosvětovým odzbrojovacím procesem by znamenalo de facto uznání pobytu sovětských vojsk v Československu v rámci celkového kontingentu sovětských vojsk v Evropě, tj. legalizaci okupace z roku 1968, tedy vlastně Brežněvovy doktríny.

V Černínském paláci

Začala běžná rutinní příprava jednání, ale podstatné bylo to, že byl konečně jasně vymezen cíl a jasně zformulována argumentace právní, politická i vojenská. Především jsme využili toho, že Sověti od 30. let na všech možných úrovních prosazovali řadu ustanovení o neporušitelnosti hranic, zásadu nepoužití síly či hrozby silou, o nepřipustnosti vměšování do vnitřních záležitostí a podobně. Sovětská diplomacie si tím v minulosti vytvářela jakousi právní hradbu proti eventuálnímu napadení SSSR. Ale použili jsme i hlavní zásady Varšavské smlouvy, která deklarovala princip kolektivní obrany, ale nepřipouštěla kolektivní zásah uvnitř paktu. Dále jsme argumentovali všemi možnými dokumenty z roku 1968, které prokazovaly, že vojska pěti zemí Varšavské smlouvy vtrhla do Československa proti vůli a bez oficiálního souhlasu všech československých ústavních orgánů. Z této argumentace pak vyplynulo, že tudíž všechny následné dokumenty, to jest Smlouva o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR z 18. října 1968 a na ni navazujících sedm detailnějších dohod, jsou neplatné od samého počátku, neboť byly sjednány pod nátlakem.

Vojenská argumentace byla v té politické části již trochu archaická, neboť použila tvrzení, že naše armáda je schopna sama zajistit obranu naší svrchovanosti; váhal jsem s takovým argumentem, co je Sovětům do toho, ale nakonec proti archaickému manévrování Rusů se i tento argument hodil. Podstatné ovšem bylo, že vojáci důkladně připravili technickou argumentaci, jako byl nutný počet vlaků, propustnost železnic atd. To všechno dělali na základě odhadu stavů sovětských vojsk na našem území.

Bylo to neuvěřitelné. Když mi generál Ducháček, který byl za vojáky nejvyšším v naší delegaci, řekl, že opravdu po celá ta léta naše armáda neznala téměř nic z toho, kolik tu Sověti mají lidí, jakou techniku, co dělají, když pořád vrtají pod zemí, uvědomil jsem si tu hloubku závislosti naší bezpečnosti v minulých létech na jakékoliv riskantní sovětské zahraniční politice. Proč ale ten údiv, vždyť jsem již od roku 1968 věděl, že v operačních plánech sovětského velení byl český prostor v každém případě obětován. V případě útoku se mělo postupovat na západ, přičemž český čtyřúhelník měl sloužit jako týlový prostor, čili vystavený útokům ze vzduchu. Přitom naše armáda měla dojít k Rýnu, tam měla vymezený třisetkilometrový úsek, v němž měla Rýn přejít - a přestat existovat. Proto se hlavně v šedesátých letech u nás stále konaly manévry „Vltava“, při nichž naše armáda nacvičovala přechod řeky. A v opačném případě, kdyby armády Varšavské smlouvy musely ustupovat, český čtyřúhelník by byl vyklizen jako spálená země a první obranná linie měla být někde na Českomoravské vysočině.

Jako jakýsi završující vojenský argument pro nadcházející jednání, zejména proti očekávanému tlačení celé záležitosti do závislosti na paralelně probíhajících vídeňských rozhovorech o snížení stavu amerických a sovětských sil ve střední Evropě, byl postaven náš závěr, že přece celoevropský poměr sil nemůže být odvozován ze stavu, který vznikl vojenskou intervencí proti Československu. Ten argument byl směřován též do Vídně, a nejenom proti Rusům, ale i některým západním delegacím, kterým do jejich ping-pongu s počty vojsk příliš nezapadalo nějaké náhlé stažení mnohatisícového sovětského vojenského kontingentu ze střední Evropy.

Jednání začínají

Po Novém roce jsme začali nótou z 5. ledna urgovat Sověty, aby nám dali odpověď, kdy přijedou. Nakonec potvrdili jednání na 15. - 17. ledna. Vláda nám dala souhlas se zahájením jednání, schválila směrnici, kterou jsme si ovšem sami vypracovali, potvrdila v čele delegace náměstka ministra zahraničí Vacka, já jsem byl jmenován jeho zástupcem. To už byl na MZV Luboš Dobrovský, kterého jsme včlenili do delegace, a protože delegace byly čtyřčlenné, byl do ní jmenován za vojáky generál Ducháček. Pak jsme měli vedle sebe řadu expertů, vojenských, tři právníky, náměstka ministra financí, byl tam někdo za dopravu, celníky. Dohromady nás bylo asi patnáct.

Ze sovětské strany byl ohlášen jako vedoucí delegace náměstek ministra zahraničí I. P. Aboimov a v delegaci byl pak náměstek ministra obrany generál A. N. Klejmenov, jeden neohlášený generál, snad Nikiforov, další generál, velitel Střední skupiny vojsk z Milovic Vorobjov, a náměstek ministra financí SSSR V. V. Šimin. Víc jsme nevěděli, ani kolik bude expertů, protože odmítli naši nabídku na ubytování v Praze. Přiletěli zvláštním letadlem rovnou do Milovic, už to bylo významné, že ani nepovažovali za nutné hlásit přelet.

Díval jsem se z druhého patra Černínského paláce dolů na parkoviště, když autobus přijel. Vyhrnul se z něho celý regiment uniform a několik civilistů. Měli s sebou asi dvacet generálů a plukovníků, kteří seděli za svou delegací proti nám, jako by už zpočátku mlčky chtěli vyjádřit svou převahu.

Podle očekávání hned po Vackově uvítacím projevu se Aboimov tvrdě postavil proti jednání o odchodu vojsk, odvolal se na komuniké z prosince 1989 a nastala poněkud zmatená debata, která se táhla i v odpoledních hodinách. Sověti zastávali stanovisko, že jejich mandát je zatím „jednat o tom, o čem se bude jednat“. V našich replikách byly v podstatě vyjádřeny hlavní body přístupu k celé věci. Patrně poprvé slyšeli přítomní sovětsí důstojníci slovo „okupace“, poprvé jim někdo oficiálně řekl, že jsou v Československu považováni za okupační jednotky.

Ten první den bylo podstatou sovětské argumentace přesvědčit nás, že je v našem zájmu, aby tu jejich jednotky ještě pár let byly, že je to i v zájmu rovnováhy bezpečnosti v Evropě. Když jsme jim řekli, že už ta rovnováha bezpečnosti v Evropě stojí jinak, pro nás již Severoatlantický pakt neznámá soupeře, ale potenciálního partnera, rozčílil se maličký generál Vorobjov, který krásně ráčkoval, a vypálil na nás: „Tak proč právě dnes, 15. ledna, zahájily americké jednotky z Bavorska cvičení, jehož tématem je rychlý postup přes Čechy směrem severovýchodním?“

Název toho cvičení byl něco jako „severovýchodní šíp“, to už jsem zapomněl, nic jsme o tom cvičení nevěděli, ale byla to pravda. Vojáci jsou v tomhle nenapravitelní, je to mašina, která jede podle plánu vypracovaného třeba před rokem, a samozřejmě že volba na 15. leden padla už dávno. Jenomže generál Vorobjov nám s neotřesitelnou jistotou tvrdil, že je to úmyslná americká provokace v den zahájení našich jednání. Jen mi unikal smysl, proč by Američané chtěli právě tímto způsobem provokovat.

I takové argumenty jsme ale museli vyvracet. Ten první den se mnohokrát objevilo i tvrzení o příštím nebezpečí ze strany velkého a silného Německa.

Odpoledne, jak čas běžel, jednání zadrhávalo a v podstatě polarizovalo do dvou stanovisek - odchod, anebo pobyt za jiného právního režimu. Bylo asi kolem páté, Aboimov se náhle zvedl, zavřel okázale desky s papíry, které měl na stole před sebou, a prohlásil, že nemá smysl pokračovat v jednání a že se vrací do Moskvy, neboť nemůže přistoupit na naše pojetí těchto jednání. Sehrál dramatický výstup, který měl zřejmě partnera přinutit k ústupku. Žádný vyjednávač není rád, když mu partner bouchne dveřmi, chyba částečně visí i na něm. „Dobře, pane náměstků,“ bylo řečeno z naší strany, „pak ale máme ještě jednu variantu postupu.“ „Jakou?“ „Československá vláda oficiálním prohlášením zveřejní svůj požadavek adresovaný sovětské vládě, aby okamžitě a bezpodmínečně začala stahovat svá vojska z ČSSR. Chcete to?“

Aboimov se viditelně zarazil, počítal spíše s nějakou usmířovačkou, ale toto byl útok. V té době sovětská vláda stále ještě hrála roli Varšavské smlouvy a přátelských vztahů s bratrskými zeměmi, a takové prohlášení by mělo povahu roztržky, zvláště po nezdařeném jednání. Aboimov byl natolik zkušený, aby si tohle všechno uvědomil. Chvilku váhal, pak si znovu sedl a rozevřel desky. A najednou se začal hledat, a také se našel, přijatelný kompromis ve formulaci. Zněla: bude se jednat „o pobytu sovětských vojsk na československém území, včetně jejich odchodu“!

Druhý den, 16. ledna, volali hned ráno z Milovic, že přijedou až po obědě. Důvod nesdělili. Buď šli v pondělí pozdě spát, anebo v úterý dopoledne Aboimov žhavlil telefon

s Moskvou. Sotva jsme začali jednat, opět spustili palbu: požadovali nový statut svých vojsk v ČSSR, chtěli, abychom přistoupili na to, že jsou u nás rozmístěna v rámci Varšavské smlouvy, to bylo pro ně moc důležité, protože je čekalo jednání o sovětských jednotkách v Maďarsku. (Kdybychom byli přistoupili na jejich požadavek, tak už jejich vojska nikdo tak rychle ze střední Evropy nedostal. Také po skončení prvního kola jsme Maďary informovali o svých zkušenostech.) Zároveň nás obvinili, že svými požadavky podkopáváme sovětskou pozici na vídeňských jednáních o snížení konvenční výzbroje a vojsk, a na to my už jsme měli odpověď: vidíte, že Američané chtějí snížit svá vojska v Evropě ještě navíc o 75 tisíc, a to právě v okamžiku, kdy se dověděli o našich jednáních. Takže vlastně, zamýšlíte-li upřímně to, co ve Vídni tvrdíte, že chcete snížit počty svých vojsk, naše jednání naopak vaši pozici ve Vídni posiluje. A oni zase, že proti odchodu nejsou, ale že je to třeba rozložit tak na deset let.

Asi po hodině a půl těchto jalových diskusí mne najednou, zcela naráz po jakési, byť odmítavé replice náměstka Aboimova zavalil pocit, že se u nich něco zlomilo, že ustupují. V tu chvíli do mě šfouchl Luboš a povídá mi tiše: „Ty, člověče, nemáš pocit, že ustupují?“ Dá se to těžko popsat, ale bylo to, jako když rozsvítíme světlo!

Bylo tomu tak. Zřejmě sehrál roli telefon do Moskvy. Diskuse najednou začala být věcnější. Slíbili, že nám sdělí počty vojsk, údaje o výzbroji a materiálu dislokovaném na našem území. Náš termín pro vyklizení našeho území - konec roku 1990 - sice označili za nereálný, ale začali operovat již pěti léty. Nastala diskuse technická, tvrdili, že jenom pro převoz materiálu budou potřebovat 1800 vlaků, které pro malou propustnost překladiště v Čierné nad Tisou budou jezdit dva roky. Když generál Ducháček řekl, že podle našich propočtů by jim mělo stačit 800 vlaků a 6 až 7 měsíců, vyletěl sovětský generál Nikiforov a nazval tato čísla „dětskými propočty“. A to jsem poprvé viděl, jak se rozčílil generál Ducháček: „Jak to, že dětské propočty? Máme stejné tabulky, stejný systém ... Kdybychom se rozcházeli o 10 %, budiž, ale o víc jak sto procent?“ Aboimov viděl, že jeho generál přestřelil, tak ho přede všemi pokáral.

V zahraničí byl ohlas všelijaký, tradičně tam odmítali porozumět našim problémům. Britské Times napsaly zdrženlivě: „Československé rozhodnutí, které dalo tak krátkou lhůtu, západní diplomaty překvapilo. Může ovlivnit jednání o konvenčních silách ve Vídni ...“ Britové se obávali, aby Sověti nepodmínili svůj odchod z Československa stažením adekvátního počtu britských a francouzských jednotek z Německa, takže ani nepochopili náš důraz na dvoustranný charakter celého problému. Američané naopak naše jednání přivítali, protože, upřímně řečeno, jim to dávalo možnost stažení většího počtu jednotek z Evropy, na což již dlouho tlačil americký Kongres. A Krasnaja zvezda tvrdě varovala před rychlým odchodem sovětských vojsk, neboť prý to povede k narušení stability v Evropě. V Moskvě ještě dlouho nechtěli pochopit, že ve střední Evropě dochází k principiální změně.

Druhé kolo jednání - Moskva

Do Moskvy jsme letěli v úterý 6. února po obědě z kbelského letiště vojenským speciálem s generály Ducháčkem a Slimákem a s větší částí delegace. Během letu se Dobrovský domluvil s generály, že byli všichni zhruba ve stejné době žáky vojenského Žižkova gymnázia ve Vyškově, z něhož ovšem Luboš pro jakési kádrové nesrovnalosti

v rodině vyhodili. V letadle ho také generálové lanařili, aby k nim šel dělat civilního náměstka tehdejšího ministra obrany Vacka. To ještě nikdo z nich netušil, že tam Luboš přijede za několik měsíců jako ministr.

Moskva, v níž jsem nebyl léta, působila v tom únorovém sněhovém blátě bezútěšně. Ubytovali jsme se v československé ubytovně, která, v daných poměrech byla velmi dobrým, střízlivým hotelem s dobrou kuchyní. Druhý den ráno před desátou nás ruský autobus ministerstva zahraničí odvezl do vily, která kdysi za cara patřila nějakému bohatému kupci a teď v ní mělo ministerstvo salony a jednací sály. Vstoupili jsme někam, kde už stálo srovnáno zase asi dvacet důstojníků, začal jsem po řadě podávat ruku a až ke konci jsme si všiml, že to jsou většinou plukovníci. Generálové spolu s delegací nás už očekávali ve vedlejším sále. Ještě větší převaha uniforem než v Praze.

Vzpomněl jsem si, jak se počátkem října 1968 vrátil z Kyjeva tehdejší náměstek ministra zahraničí dr. Pudlák, který tam vedl československou delegaci k projednání textu smlouvy o dočasném pobytu vojsk v ČSSR, té, kterou my jsme teď smetli se stolu. Svolal pak v Černínu skupinu asi čtyřiceti pracovníků, mezi jinými i členy Hájkovy poradního sboru, a tam nám dost rozechvěle líčil, jak týdenní expertní jednání probíhalo. Potřeboval se ospravedlnit, proč tak mizernou smlouvu sjednal. (Pak ji ovšem podepsal Dubček i předseda vlády Černík.) Líčil nám atmosféru jednání, konferenční místnost plnou důstojníků, chvíli s československou delegací jednali lidé z ministerstva zahraničí, když nemohli zpočátku dosáhnout svého, odcházeli a nastoupili generálové, kteří na lidi v naší delegaci řvali, používali argumentů „za několik hodin vás můžeme vojensky převálcovat“, „chcete střelbu, nebo klid“, „sovětskou armádu nenecháme urážet“ - musely se jich hluboce dotknout všechny ty letáky, jimiž byla Praha polepena, s výzvami „Ivane, běž domů, Nataša ti spí s Koljou“. Pudlák tenkrát dramaticky líčil, jak v jedné chvíli, když diskutovali vstoje, ho jeden generál zatlačil k oknu, až měl strach, že ho vyhodí. Takže nyní, po mnoha letech od těch událostí, jsem byl v Moskvě, přehlížím řady vysokých důstojníků a říkám si, časy se mění, na nás řvát nebudou.

Toto kolo jednání bylo v podstatě rozhodující a vedlo se nejprve v jedné skupině, až pak se oddělily dvě skupiny politicko-právní a technicko-vojenská. Ta první začala připravovat text dohody, ta druhá řešila především problematiku harmonogramu, to jest technickou stránku odsunu vojsk.

Nechci se pouštět do detailů, ale bylo několik sporných bodů. V té politické a právní části byla tuhá debata o preambuli; chtěli jsme aby v ní byla odsouzena invaze z roku 1968 a aby do ní byla vložena formulace o neplatnosti smlouvy z října 1968 a moskevského protokolu ze srpna téhož roku. Narazili jsme na těžký odpor, takže nakonec se našla kompromisní formulace v tom smyslu, že připravovaná dohoda se v úvodu odvolávala na prohlášení československé vlády z 3. 12. 1989 z něhož bylo možno náš požadavek odvodit, a na prohlášení sovětské vlády ze 4. 12. 1989, v němž bylo řečeno, že k onomu aktu došlo v rozporu s mezinárodním právem. Nulitu smlouvy z 18. října '68 Sověti nepřipustili z toho důvodu, jak tvrdili, že by v tom případě neměli legální základ pro dobu, v níž budou jednotky odsunovány. To jsme vyřešili kompromisní formulací, že po tu dobu bude platit „režim fakticky existující v době sjednání této dohody“ (čl. 3 Dohody). Ono to mělo totiž své praktické důsledky. Sovětské jednotky měly u nás jistou imunitu a jim šlo o to, abychom například nemohli kontrolovat vlaky, které každý den odjížděly po celá léta z Milovic do SSSR bez jakýchkoli celních opatření z naší strany.

Dlouho jsme uvažovali, zda na to přistoupit, nebo ne. Věděli jsme, že Rusové začali horečně nakupovat ve všech městech, kde měli posádky, a dovedli jsme si představit, že vlaky odjíždějí napěchované zbožím. Ale při představě, kolik času to zabere a kolik konfliktů vznikne, budeme-li požadovat například celní odbavení těch asi 17 tisíc rodin, jak to zdrží celou akci, jsme raději od pravidelných kontrol ustoupili a řekli jsme, že budeme provádět pouze namátkové kontroly.

V technické komisi se sváděl boj o čísla a čas. Například argument, že nejsou překladiště na sovětské straně, takže více než dva vlaky denně nejsou schopni přeložit na své širokorozchodné vozy a výstavba nového překladiště by trvala rok, naši vojáci vyvrátili nabídkou, že naše armáda je schopna jim takové překladiště postavit za tři týdny. S podobnými argumenty se nám snažili dokázat, že náš termín ukončení odchodu do konce roku 1990 je nereálný. Řešila se i otázka částečného přesunu po vlastní ose, ale když jsme si představili, jak kolony sovětských nákladních aut ucpou silnice na Slovensku, ustoupili jsme od toho. A tak dále.

Když jsme byli v nejprudší debatě o časovém horizontu, požádal Aboimov, aby se sešli pouze delegace, to jest ty hlavní čtyřčlenné skupiny. Několikrát jsme to učinili, když v plenárním zasedání jednání na něčem uvízlo. Šli jsme tedy do menšího konferenčního sálu, bylo to myslím druhého dne jednání v Moskvě, poprvé Aboimov vybalil ten hlavní důvod, který zřejmě nechtěl říct před tolika zkoprněnými sovětskými důstojníky, kteří opět poprvé slyšeli, že v Československu jsou chápáni jako okupanti. Poprvé jsem slyšel tohoto vysokého sovětského funkcionáře říct, že otázka několikaletého stahování sovětských vojsk je pro sovětskou vládu otázkou především humanitární, protože pro jednotky nemají kasárna a pro těch 17 tisíc důstojnických rodin nemají byty. Mimoděk tím přiznal, že Sověti počítali s umístěním části svých ozbrojených sil v zahraničí „na věčné časy“.

To mě tedy pěkně vyvedlo z míry a odpověděl jsem mu proti svému zvyku dost ostře: „Pro vás, pane náměstku, to bylo humanitární otázkou celých dvacet let, protože ty byty jste v Československu zabrali rodinám našich lidí!“ Bytová nouze byla v naší zemi permanentní.

Proti mně seděl z druhé strany stolu dvouhvězdičkový generál Klejmenov, robustní, ne sympatický náměstek ministra obrany Jazova. Naklonil se ke mně a povídá mi: „Co tu vykládáte, že jste dvacet let trpěli, a co ty napěchované obchody, co máte! A kdo vám to zboží bude kupovat, až odejdem?“ Těžko bývá někdy přesvědčit o vlastní pravdě. A těžko mu také vysvětlovat, jak kupovali. Ještě v Praze, druhý den jednání, nám ministr financí Klaus poslal tajný dokument, z něhož vyplývalo, že pro potřeby sovětské armády se rubl měnil v poměru 1 : 30, a to v době, kdy obchodní kurz byl 1 : 9 a turistický 1 : 12. Dvě třetiny nákladů pobytu sovětských vojsk u nás hradil po celá léta československý stát jenom tímto nesmyslným kurzem. Když jsme to dali též na stůl, sovětský náměstek ministra financí to odbyl tím, že tento kurz byl stanoven srovnáním spotřebních košů v ČSSR a SSSR.

Ještě že jsme s jednáním o stažení vojsk začali tak brzy. Začít o rok později, tak už by možná na nás chtěli, abychom jim nejdříve těch 17 tisíc bytů u nich postavili, jak toho pak dosáhli od Němců.

V pátek 9. února ráno jsem se musel z Moskvy vrátit do Prahy, protože odpoledne toho dne jsem doprovázel Dienstbiera na cestě do Paříže. V Moskvě zůstal s naší delegací Luboš

Dobrovský, takže jsem to poněkud dramatické vyústění našich jednání nezažil: reprodukuji, co mi později vyprávěl.

Toho dne ještě před polednem navrhl Aboimov opět jedno sezení zúžených delegací. Na něm poněkud rozechvělým hlasem oznámil, obracejíc se přímo na Dobrovského, že velení sovětské armády je znepokojeno průběhem jednání, vykonává obrovský tlak na politické vedení těchto jednání a je nebezpečí, že pod tímto tlakem sovětská strana jednání přeruší. Armáda byla nespokojena téměř se vším, ale nejvíce snad s naším požadavkem provést odchod do konce roku 1990. Aboimov žádal, aby československá strana tento svůj požadavek revidovala.

Sovětská delegace na nás tenkrát vyzkoušela snad všechny polohy vyjednávání, od zastrašování až po pokus vyvolat v nás jakýsi pocit kolegiality s jejich problémy. Ale v tomto případě měl Dobrovský dojem, že Aboimov nehraje obvyklou diplomatickou roli, ale že vyjadřuje skutečné starosti a obavy sovětského vedení. A navrhl řešení, hodné vídeňského kongresu z roku 1815: ať do jednání vstoupí Gorbačov a osobním dopisem požádá prezidenta Havla o prodloužení termínu odchodu sovětských vojsk do 30. června 1991. Nato bylo jednání přerušeno a Dobrovský s generálem Ducháčkem odletěli odpoledne do Prahy. Na večer měli telefonicky domluvenou schůzku s prezidentem Havlem - v hospodě U malířů.

Prezidenta museli dlouho přesvědčovat. Teprve když generál Ducháček vyložil, co by odložení jednání mohlo znamenat z vojenského hlediska, přistoupil Havel na kompromisní termín stažení vojsk do konce června 1991. A nápad, aby ho o to Michail Gorbačov požádal osobním dopisem, se mu líbil.

Oficiální dopis od Gorbačeva přišel 12. února. Gorbačov v něm ujišťuje, že sovětská strana chce stáhnout svá vojska, nechce protahovat jednání, jenom žádá pochopení problémů spojených s návratem tak velkého množství vojáků a jejich rodin. Navrhl stažení vojsk do jednoho a půl roku až dvou let. Havel souhlasil s osmnácti měsíci.

Během jednání se postupně vyjevovala řada nových souvislostí spojených s pobytem těchto cizích vojsk u nás; alespoň jednu musím zmínit. Když se Sověti pořád zdráhali uznat, že na překladišti za naší hranicí se dá pracovat rychleji, než oni předpokládají, vypadl z nich najednou nečekaný argument. „Přepravujeme i střelivo, a toho jsme měli čtyřikrát víc než jsou mobilizační zásoby” - prohlásil najednou jeden z jejich generálů. Když ani to na nás nezapůsobilo, dodal, že mezi tímto střelivem je asi 1700 dělostřeleckých „speciálních” nábojů a s nimi to nejde tak rychle. „Speciální munice” - bylo to jasné. Oni u nás pořád skladovali jadernou, i když jenom dělostřeleckou municí, a přitom ve Vídni již dva roky tvrdí, že veškerou jadernou municí Sovětský svaz stáhl a drží ji pouze v rámci svých hranic.

* * *

Dohoda se pak dokončila v Praze a 22. února byl parafován její text. Dohodu o odchodu sovětských vojsk z území ČSSR pak podepsali ministři zahraničí obou zemí v Moskvě 26. února 1990 za přítomnosti obou prezidentů. Ti zároveň podepsali Deklaraci o vztazích mezi ČSSR a SSSR, v níž Gorbačov vyjádřil „politování nad neodůvodnitelným vstupem” vojsk do ČSSR v roce 1968. Co může diplomacie víc?

(Mezititulky red.)

Po 15. březnu 1939 se zapojil do odboje a mimo jiné se podílel na organizaci odchodu českých vojenských letců do zahraničí ... Když jemu samotnému hrozilo zatčení gestapem, byl vyzván k odchodu za hranice a tak 15. ledna 1940 opustil ani ne tříletou dcerku a manželku. Ta i přes své vysoké těhotenství pokračovala v ilegální činnosti, avšak v létě 1942 byla zatčena a již v říjnu zemřela v koncentračním táboře v Mauthausenu ...

Mezitím se generál Vicherek (začal tehdy používat krycí jméno Josef Slezák dle svého slezského původu), stal velitelem československého letectva ve Francii a později i ve Velké Británii. Podle vyjádření generála Sergeje Ingra „*staral se svědomitě a houževnatě o letectvo, pro které se snažil dosáhnout co nejvíce v každém ohledu. Nesnadné poměry v cizím prostředí oddalovaly často rychlé a včasné řešení různých otázek, což nebylo mnohdy pochopeno nebo uznáno některými podřízenými. K tomu se přidružily rekrutace a různá obviňování pro jeho činnost v letectvu doma. To vše značně přispělo k vytvoření nedobrého poměru mezi generálem Slezákem a leteckým personálem, kterýžto poměr nedovedl generál Slezák pro některé své povahové vlastnosti dobře upravit.*”

Ze záznamu generála Rudolfa Viesta vyplývá, že britské ministerstvo letectví informovalo Jana Masaryka takto: „*Osobně proti generálu Slezákovi nemáme nic, ale jejich (Angličanů v Air Ministry) stanoviskem je, že kdyby generál Slezák byl dán na místo, kde by měl přímý styk a vliv na piloty, Air Ministry by nemohlo převzít zodpovědnost.*”

To byly limitující důvody proto, aby generál Slezák začátkem roku 1941 „*pro povahové vlastnosti, nesnadnou situaci v cizím prostředí a se zřetelem na zaujatost značné části letců proti němu*” byl přidělen pro zvláštní úkoly u prezidenta republiky dr. Edvarda Beneše. Do té doby se zdržoval v přísném soukromí a žádal, aby byl „*jako prostý dobrovolce-pilot zařazen do bombardovací peruti*”. Dne 4. března 1941 generál Vicherek napsal: „*Dělal jsem to proto, abych poznal, jak se se rozhoduje o podobných záležitostech bez popularity politické, bez pomoci politiků, bez pomoci představených a bez pomoci Britů, jen na podkladě otevřeného a přímého jednání a s povolanými činiteli. Během projednávání nabyl jsem nových bohatých zkušeností životních, kterých plně využiji v další činnosti pro osvobození naší domoviny, řídě se vždy a všude nekompromisně heslem našeho vůdce v prvním odboji Pravda vítězí. Dnes nejvyšší autoritou československého letectva je ustanoven inspektor československého letectva brigádní generál Janoušek, proto pokládám za svou povinnost jmenovaného plně podporovat v zájmu prosperity a dobrého jména československého letectva.*”

V roce 1943 generál Slezák smrtelně onemocněl. Jeho zdravotní stav při trombóze nohou a trupu až po hrudník byl označen za beznadějný. Avšak jeho železná vůle donutila organismus překonat krizi a tak se po necelém půlroce vrátil do Kanceláře prezidenta republiky jako odborník pro průmyslové záležitosti. Později byl ještě pověřen funkcí předsedy Československého červeného kříže.

Když končil rok 1944, v Sovětském svazu se jednalo o rozšíření 1. čs. leteckého stíhacího pluku v SSSR na 1. čs. smíšenou leteckou divizi v SSSR, stal se generál Slezák jedním z kandidátů na funkci jejího velitele. Avšak vzhledem k nejrůznějším obtížím, včetně dopravy, přišel na osvobozené území až v době, kdy se v Košicích začínalo vytvářet nové ministerstvo národní obrany. Tehdy byl jmenován velitelem letectva, povýšen na divizního generála a v říjnu 1948 pak na sborového generála.

„*Během prosince a v první polovině ledna,*” uvedl ve své situační zprávě z 15. ledna 1949 velitel letectva generál Vicherek, „*bylo zatčeno pro velezrádnou činnost v Praze 13,*

v Brně 10 důstojníků včetně velitele 3. letecké divize a jeho náčelníka štábu. Jde o příslušníky letectva z Velké Británie. Tito důstojníci byli zatčeni jednak pro plánování nezákonného odletu na západ, jednak pro vyloženou vojenskou špionáž a z části proto, že o této činnosti věděli, ale nic nehlásili. Tato státní nespolehlivost, projevená v tak značném rozsahu příslušníků letectva z Velké Británie - dosud bylo z armády vyloučeno 190, z toho 107 jich zběhlo za hranice - oproti dosud zatčeným 2 důstojníkům pro podezření z odletu a jednoho pro podezření z revoluce z řad domácích, dává důvod k novému posouzení služby zbytku těchto důstojníků v poměru důstojníků z povolání. Slouží jich ještě asi 148 a menší počet rotmistrů ..."

Slova jistě překvapující od člověka, který je ve vzpomínkách řady pamětníků charakterizován jako vlastenec, legionář, voják a letec, jehož zásluhy o osvobození Československé republiky a přínos československému letectvu nebyly dosud plně oceněny.

Generál Vicherek vždy tvrději lpěl na svém názoru bez ohledu na jiné. Snad proto v již citovaném hlášení, adresovaném mimo jiné přímo do rukou tehdejšího náměstka ministra obrany pro věci osobní brigádního generála Bedřicha Reicina, o svých podřízených uvedl, že „z dosud provedených výsledků jsou zjištěny tyto příčiny: a) zavlá nenávisť vůči komunistické straně, SSSR a lidově demokratickému řádu republiky, b) prosáknutí ideou obnovení kapitalistického řádu u nás v těsné součinnosti s Velkou Británií a Spojenými státy ... Při stále se zostřujícím třídním boji lze očekávat další pokusy cizí zpravodajské služby o získání některých z těchto důstojníků ... Z uvedeného vyplývá, že pobyt zbytku důstojníků letců z Velké Británie v armádě se stává problémem, kterým jest se znovu zabývat. Jejich pozorování jest nutné ... V případě, že by se měla mezinárodní situace přirostřovati nutno mít na mysli neblahé následky při jejich přítomnosti u jednotek i ve štábech. Za dané situace, kdyby jejich poměr nebyl dořešen, nemohu pak zaručiti úplnou spolehlivost všech našich leteckých jednotek a jejich naprostou oddanost lidově demokratickému řádu republiky v boji po boku sovětského spojence. Prosim proto, aby tato záležitost byla podrobena úvaze. Hlásím, že veškerá naše budovatelská práce vyznívá naprázdno a její výsledek není v žádném poměru k vynaloženému úsilí a k nákladům, jestliže by bylo nutno pracovati za dosavadních podmínek ..."

Důsledek tohoto hlášení je dnes dostatečně známý. Reakce Reicina byla okamžitá, jak vyplývá z jeho poznámky na spise: „Dnem 1. února 1949 odešlete na zvláštní dovolenou v trvání tří měsíců, poté na dovolenou s čekáním a posléze přeložte do výslužby nebo zálohy tyto důstojníky a rotmistry.“ Později se ale většina z nich důvěrně seznámila s komunistickými žaláři nebo nejrůznějšími tábory na Jáchymovsku a Příbramsku.

15. zasedání Nejvyšší rady obrany státu 1. června 1950 rozhodlo „odeslat ihned na dovolenou a penzionovat generála Vicherka“, který potom 30. června podepsal protokol o předání materiálů velitele letectva a dnem 1. července 1950 byl přeložen do výslužby. Krátce poté se přesvědčil, jak se komunistický režim dokáže odměnit moučením - snížení odpočívacích platů o dvě třetiny s odůvodněním, že „sloužil buržoazní vládě“, výpovědi z civilních zaměstnání na pokyn z „vyšších míst“ a neustálý zápas o to, aby mohl uplatnit své zkušenosti a technickou kvalifikaci.

Československý farář profesor Karel Vodička nad jeho rakví přednesl tato slova z glyptotéky kodaňské: „Že jsem byl, není nic, být je chvilka, co vykonáme, to je věčné ...“

PhDr. Zdeněk Vališ